

Агроекологія

УДК 631.147

Г. В. Червко

д. е. н.

Г. Б. Іваницька

к. е. н.

Львівський державний аграрний університет

ЕКОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЗРІВНОВАЖЕНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ РЕГІОНІВ

Представлено результати вивчення особливостей вирішення екологічних проблем в контексті реалізації концепції зрівноваженого розвитку сільських регіонів. Визначено місце і роль держави у регулюванні цих процесів та ефективність цього регулювання, показано чинники, що визначають зміну пріоритетів на різних етапах реалізації вказаної концепції та ступенях загального розвитку країни і суспільства.

Постановка проблеми

У процесі реформування економіки агропромислового комплексу України виникла ціла низка непередбачуваних проблем, які є такими не стільки тому, що їх неможливо чи важко було передбачити, а більше тому, що ніхто практично і не збирався їх передбачати, оскільки цілісної програми економічного розвитку країни не було, як немає її і сьогодні. Однією з таких проблем є посилення диференціації регіонів України за рівнем соціально-економічного розвитку, що значно ускладнює подальше проведення трансформаційних процесів і може призвести до соціальних конфліктів та екологічних катастроф. Вже сьогодні на регіональному рівні загострюються дві взаємопов'язані проблеми: перша – вплив обмеженості природних ресурсів на їх використання і розвиток суспільного виробництва, зростаюче забруднення середовища; друга – необхідність розробки комплексу заходів щодо ліквідації цієї небезпеки для подальшого розвитку суспільства. Це обумовлює необхідність проведення досліджень щодо пошуку можливостей мінімізації негативних наслідків територіальної диференціації розвитку і розробку оптимальної регіональної політики, основою якої об'єктивно повинен бути зрівноважений* розвиток сільських регіонів.

Проблеми зрівноваженого розвитку економічних систем досліджувалися у роботах вітчизняних і закордонних вчених. Так, теоретико-методологічні засади зрівноваженого розвитку соціально-економічних

---

* В публікаціях частіше можна зустріти термін “сталий” розвиток. На нашу думку, термін “зрівноважений розвиток” більше відповідає суті ідеї “sustainable development”, покладеної в основу “Декларації з Ріо” як результату II конференції ООН “Середовище і розвиток”, що відбулася у червні 1992 р. у Ріо-де-Жанейро. Терміни “сталий” і “розвиток” певною мірою заперечують один одного, а тому не зовсім поєднувальні за змістом.

систем знайшли відображення в роботах В. Вернадського “Несколько слов о ноосфере” (1944 р.), Н. Daly “Towards Some Operational Principles of Sustainable Development” (1990 р.), R. Constanza “Ecological Economics: The Science and Management of Sustainability” (1991 р.), Т. Panayotou “Green Markets: The Economics of Sustainable Development” (1993 р.) та ін. В зазначених працях розкривається сутність, принципи та методи забезпечення екологічно зрівноваженого розвитку економічних систем.

Питання еколого-економічної збалансованості в аграрній сфері вивчалися у роботах П. Борщевського, Б. Данилишина, С. Дорогунцова “Удосконалення управління природокористуванням в АПК” (1992 р.), П. Саблука “Ринок продовольства: проблеми формування і розвитку” (1993 р.), “Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України” за редакцією Б. Данилишина (1999 р.). У цих дослідженнях автори звертають увагу на особливості зрівноваженого функціонування аграрного сектору, забезпечення раціонального використання природного ресурсного потенціалу території та шляхи екологізації сільськогосподарського виробництва.

У той же час питання забезпечення екологічно зрівноваженого розвитку в умовах регіоналізації економіки, формування екологоорієнтованої системи регіонального управління та механізму господарювання, екологізації економічного потенціалу території, оцінки негативних наслідків від незбалансованого природокористування недостатньо вирішені та є актуальними.

Завдання дослідження. Вивчити особливості вирішення екологічних проблем в контексті реалізації концепції зрівноваженого розвитку сільських регіонів, визначити місце і роль держави у регулюванні цими процесами та ефективність цього регулювання, показати чинники, що визначають зміну пріоритетів на різних етапах реалізації вказаної концепції та ступенях загального розвитку країни і суспільства.

Об’єкти і методика дослідження. Вказані дослідження проведено на вітчизняних матеріалах та даних окремих зарубіжних країн, зокрема США. Об’єктами дослідження послужили сільські регіони та економічні системи, окремі підприємства, мікро- і макроекономічні структури. При цьому використано комплекс сучасних методів наукового дослідження. Теоретичною та методологічною основою проведених досліджень є положення економічної теорії, наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених з питань зрівноваженого розвитку сільських регіонів. У процесі дослідження використано методи, прийняті в дослідженнях економічного спрямування: статистико-економічний – для опрацювання масиву статистичних та емпіричних даних; монографічний – для детального вивчення окремих елементів досліджуваного явища на прикладі конкретних об’єктів; економіко-математичний, математичного моделювання і розрахунково-конструктивний – при вивченні можливостей

оптимізувати напрямки розвитку окремих сільських регіонів; аналізу і синтезу, порівнянь, метод єдності історичного і логічного в економічних дослідженнях – для вивчення наявного досвіду зрівноваженого розвитку сільських регіонів і вирішення екологічних проблем в ході цього розвитку та виявлення можливостей застосування окремих позитивних його елементів в Україні; метод експертних оцінок, системно-діагностичного, структурно-логічного аналізу – для дослідження процесів екологізації регіонального розвитку та системи економічних взаємовідносин в ньому і можливостей їх вдосконалення на прикладі регіонів Львівської області.

Результати досліджень

Взаємодія людини з природою у процесі виробництва та споживання для забезпечення існування людства загалом є об'єктивним явищем. Взаємовідносини суспільства і природи полягають у тому, що фактори економічного зростання – трудові ресурси, засоби виробництва і природні ресурси – у комплексі використовуються суспільством для розвитку виробництва. Питання взаємовідносин суспільства і природи та використання природних ресурсів стають дедалі актуальнішими. І це зрозуміло, бо з розвитком виробництва вилучаються все нові багатства природи, зростає вартість сировини, збільшується кількість відходів, що викидаються у навколишнє середовище. Однак, очевидно, було б недоцільно вирішувати проблеми збереження ресурсів і середовища шляхом припинення росту або навіть скорочення обсягів виробництва. Такі припущення суперечать закономірностям розвитку людського суспільства і практично нездійсненні [3, с. 5].

Для вибору правильного шляху розвитку України в майбутньому потрібно, щоб наша суспільно-економічна система була гармонічно вмонтована в систему природного середовища з тим, щоб можна було раціонально використовувати його засоби для потреб сьогodнішніх і прийдешніх поколінь. Цієї гармонії однак неможливо досягти виключно через ринковий механізм, до якого ми так прагнемо, необхідною у вирішенні цих питань є і роль держави.

Мікроекономічні цілі (інтереси) максималізації прибутку виробників сільськогосподарської (агропромислової) продукції не завжди відповідають макроекономічним цілям – максималізації суспільної (соціальної) ефективності АПК і охорони навколишнього природного середовища. Усунення даної суперечності потребує державного регулювання відносин економічної відповідальності за використання природних ресурсів [4, с. 16].

Причиною виняткової важливості ролі держави в управлінні забезпеченням чистоти навколишнього середовища є належність атмосфери, гідросфери та землі до ресурсів навколишнього середовища,

які, на відміну від власне природних ресурсів не можуть присвоюватись приватними власниками і не стають об'єктами купівлі-продажу. Ще Арістотель зауважив: “До того, що складає предмет володіння дуже великого числа людей, кожен з них виявляє найменшу турботу. Люди турбуються передусім про те, що належить особисто їм; менше за все турбуються вони про те, що є спільним, або турбуються в тій мірі, в якій це стосується кожного” [1, с. 405–406.] Якщо при цьому неможливо відсторонити (або це вимагає непропорційно великих витрат) від користування спільною власністю осіб, які не готові зробити свій внесок у фінансування, так, що вона доступна або всім, або, в кінцевому підсумку, нікому, то таке благо називається колективним (чи суспільним) [5, с. 131].

Існування колективних благ створює низку певних проблем: кожен старається вичекати, щоб, отримавши надання такого роду благ у загальне користування за рахунок інших, користуватись ним безплатно. Тому об'єктивно і традиційно забезпечення громадян суспільним благами, у т.ч. чистим навколишнім середовищем, є класичним завданням держави [5, с. 29; 2, с. 192; 6, с. 45].

Дослідження показують, що активність екологічної політики держави у сфері захисту довкілля залежить від величини національного доходу на душу населення:

- ✓ держави з річним доходом на душу населення менше 200 дол. США не проводять жодної політики стосовно охорони середовища;
- ✓ держави з річним доходом на душу населення 200–1000 дол. США у випадку конфлікту між економічним розвитком і вимогами охорони середовища віддають перевагу економіці;
- ✓ держави з річним доходом 1000–3000 дол. США на душу населення здійснюють політику щодо охорони середовища в широких масштабах;
- ✓ держави з річним доходом більше 3000 дол. США на душу населення розглядають охорону довкілля як елемент життєвого рівня і у випадку необхідності знижують ріст галузей економіки, що справляють руйнівний вплив на природу.

Зрівноважений розвиток сільських регіонів повинен стати самостійним окремим напрямком державної аграрної політики і передбачити:

- регіоналізацію управлінської і координаційної діяльності в АПК;
- підвищення ролі місцевих, державних і самоврядних структур у здійсненні аграрної реформи;
- розробку комплексних програм розвитку регіонів;
- підвищення ролі регіональних наукових і науково-освітніх закладів у науковому обґрунтуванні раціональних шляхів комплексного розвитку сільських територій;
- підтримання стабільності законодавчої та нормативно-правової бази з метою забезпечення необхідних умов розвитку АПК регіонів,

та забезпечення суб'єктам господарювання захисту прав власності на землю, майно, результати праці;

- стимулювання розвитку приватної ініціативи на селі;
- вдосконалення системи цінового, податкового і кредитного механізмів з урахуванням специфіки аграрного сектора економіки;
- державну підтримку розвитку виробничої і соціальної інфраструктури на селі;
- розвиток національної мережі дорадчої служби і системи цінового та ринкового моніторингу в АПК;
- державне регулювання ціноутворення;
- державний контроль за раціональним використанням ресурсів природного середовища.
- державну підтримку раціонального використання землі та розвитку різних видів виробничої та невиробничої кооперації в сільських регіонах.

Рівновага і стабільність у сфері економіки означає певний стан, за якого пропозиція зрівноважується попитом, а можливості – потребами, і за якого виробничий потенціал повністю використовується. Такий стан в принципі рідко досягається. Його прояв протягом довшого періоду означає стагнацію. Відсутність рівноваги повинна інспірувати потребу в діяльності в напрямку досягнення цієї рівноваги. Стабільний зрівноважений розвиток означає кількісні і якісні зміни між чинниками виробництва при дотриманні пропорційності змін і намаганні одержання максимального ефекту в довготривалому періоді.

На сьогоднішньому етапі розвитку науки, знань, цивілізації, стану середовища і зростання рівня усвідомлення потенційних загроз, концепція стабільного (зрівноваженого) розвитку є відповіддю на глобалізацію наростаючих проблем. Суттю цієї концепції є розумне поєднання економічних потреб людини з екологічними можливостями природи. Якщо протягом багатьох тисячоліть взаємовідносини між людиною і природою мали стихійний характер, то на сьогодні є можливості об'єктивного характеру для їх обґрунтованого і планомірного регулювання. Головні засади цієї концепції полягають в наступному:

- дотримання компативності, тобто поєднання цілей економічних, екологічних, політичних і суспільних на регіональному рівні;
- запропоновані розв'язання повинні бути можливими до практичного впровадження, тобто, цілі діяльності повинні бути реальні і зрозумілі;
- повинна враховуватись здатність суспільства чи спільноти (якщо мова про сільські регіони) до включення в цей процес зрівноваженого розвитку (існуючі суспільно-культурні вимоги, норми, способи поведінки);
- дотримання принципу поверненості дій на випадок появи нових знань щодо зрівноваженого розвитку;

- повинна існувати значна еластичність у сфері зміни цілей, засобів і способів діяльності;
- прийняті цілі повинні ефективно досягатись, згідно встановлених термінів;
- витрати на зрівноважений розвиток повинні характеризуватись високою продуктивністю: економічною, суспільною і технічною;
- потрібно обмежити прагнення до сталого зростання обсягів виробництва однорідної (такої самої) продукції і створити умови для розширення її асортименту (включаючи послуги) з метою підвищення добробуту і якості життя;
- повинна існувати узгодженість в обігу матерії і енергії, який має мати замкнутий характер.

Пріоритети у зрівноваженому розвитку змінюються в залежності від рівня розвитку суспільства. У країнах з низьким рівнем економіки процеси зрівноваженого розвитку пов'язані в першу чергу з діяльністю, метою якої є виживання і досягнення приросту показників споживання. У країнах багатих і технологічно розвинутих, з високими доходами і рівнем споживання в зрівноваженому розвитку вбачається швидше охорона природного середовища при раціональному рівні і структурі виробництва і споживання.

Таким чином, перед суспільством стоїть проблема вибору між рівнем задоволення потреб у матеріальних благах, які створюються сучасним виробництвом, і рівнем задоволення потреби у чистоті навколишнього середовища. Зрозуміло, що високорозвинені країни можуть собі дозволити і одне, і друге, тобто, і високий рівень економіки, і високу якість навколишнього середовища. Очевидно, справжня екологізація всього способу життя, ієрархії життєвих і матеріальних цінностей може бути досягнута лише у суспільстві, яке перейшло у своєму розвитку через певний поріг матеріального благополуччя і рівня технологій.

В українському суспільстві, при все ще незадовільних параметрах економічної і суспільної сфери починає спостерігатись, крім прагнення підвищення економічного добробуту, потреба в раціональному господарюванні засобами природного середовища. В окремих регіонах покращення екологічності використання природних ресурсів і господарювання в цілому вже сьогодні є нагальною потребою. Це повною мірою стосується, наприклад, Львівської області.

Якщо оцінювати актуальний стан навколишнього середовища лише за показниками локального забруднення, то, звичайно, Львівщина не відноситься до найбільш забруднених областей. Навпаки, якщо говорити про радіоактивні забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, то Львівську область (як і Північний Крим) можна вважати щасливим винятком серед інших областей. Проте, в якості прикордонного регіону Львівщина сприймає на себе транскордонні перенесення із Заходу

забруднюючих атмосферу речовин та підвищений міжнародний транзит автотранспорту з відповідним додатковим забрудненням повітря вихлопними газами. Мають місце часті випадки аварій застарілих транскордонних нафто- і газопроводів. Значна частина території області зазнала незворотних наслідків від гірничо-видобувної промисловості і зайнята її відходами. Активізуються ерозійні процеси в обезліснених Карпатах. Значно зменшилась кількість диких тварин (деяких видів – у 1,5–2 рази). Продовжує знижуватись вміст поживних речовин у ґрунтах (майже 60 % загальної площі земель Львівської області припадає на сільськогосподарські угіддя). Частка еродованої землі в області становить 32 %. На підприємствах Львівщини накопичилось близько 30 тис. т речовин різних класів токсичності. Проектні потужності більшості з легальних сміттєзвалищ уже вичерпані. На території області, площа якої становить 3,6 % загальної площі держави, знаходяться 6 % найбільших забруднювачів довкілля України. Про рівень екологічної свідомості громадян в цілому можна говорити як про дуже низький. Принаймі, на сьогодні в свідомості громадян переважають економічні інтереси.

Асортимент проблем в регіональному розвитку є достатньо різноманітний. Кожна з проблем потребує свого підходу до розв'язання. Проте вони не виникають почергово і ізольовано одна від одної, що виключає можливість їх індивідуального і послідовного розв'язання, оскільки ці проблеми є взаємопов'язаними і породжують одна одну, а це потребує розробки регіональних концептуальних моделей політики зрівноваженого регіонального розвитку як основи виходу регіонів з економічно-екологічно-соціальної кризи.

Висновки

1. Рівновага між системами (суспільною, економічною і природною) є особливо важливою в тих сферах людської діяльності, де вона безпосередньо стикається з природою, де форма цієї діяльності і її результати безпосередньо залежать від природи.
2. На сьогоднішньому етапі розвитку науки, знань, цивілізації, стану середовища і зростання рівня усвідомлення потенційних загроз, концепція зрівноваженого розвитку з виділенням як пріоритетних екологічних його аспектів є відповіддю на глобалізацію наростаючих проблем і утворює основи засад економіки природокористування.
3. Зрівноважений розвиток сільських регіонів повинен стати самостійним окремим напрямком державної аграрної політики.
4. Специфіка екологічних проблем якраз у тому і полягає, що вирішувати їх в умовах ринкової економіки може і повинна тільки держава, бо жодна приватна структура (чи особа) не має для цього об'єктивної мотивації, якщо тільки природні ресурси не є головними у здійсненні цієї структурою свого бізнесу (скажімо – агротуризму).

5. Перед суспільством стоїть проблема вибору між рівнем задоволення потреб у матеріальних благах, які створюються сучасним виробництвом, і рівнем задоволення потреби у чистоті навколишнього середовища.
6. Активність екологічної політики держави у сфері захисту довкілля і пріоритети у зрівноваженому розвитку залежать від рівня розвитку країни, в першу чергу – від величини національного доходу на душу населення.

Перспективи подальших досліджень

Проблеми полягають у розробці планів зрівноваженого розвитку сільських регіонів на конкретних матеріалах окремих територій із залученням місцевих ресурсів. Розробці таких планів повинна передувати науково-дослідна робота з пошуку можливостей підготовки відповідних кадрів на місцях з тим, щоб розроблені плани було кому реалізовувати на практиці. Не менш важливим напрямом є наукове обґрунтування економічної доцільності використання наявних в кожному сільському регіоні місцевих ресурсів: природних, трудових, фінансових – з метою вироблення найбільш ефективної комбінації пріоритетних напрямів кожного конкретного регіону.

Література

1. *Аристотель*. Сочинения. Пер. с древнегреческого. В 4 т. –Мысль. –1983. –Т.4. –830 с.
2. *Михасюк І. Р., Янків М. Д., Залога З. М., Сажинець С. Й.* Регіональна економіка. –Львів: Українські технології, 1998. –240 с.
3. *Черевко Г. В., Яцків М. І.* Економіка природокористування. –Львів: Світ, 1995. –208 с.
4. *Царенко О. М., Тархов П. В., Щербань В. П.* Екологізація виробництва як основа продовольчої безпеки України // Економіка АПК. –2001. –№ 5. –С. 15–20.
5. Экологическая экономика. Перспективы применения экономических инструментов в области охраны окружающей среды в Германии, России и Украине: Сб. науч. трудов. В 2 т. –М.: Евразия, 1994.–Т.2. –89 с.
6. *Panayotou T.* Green Markets: The Economics of Sustainable Development. –San Francisco: Press, 1993. –169 p.